

Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Declaration of Second Constitution Era at the Centesimal Anniversary

İhsan Burak Birecikli*

Özet

Avrupa'daki siyasi akımların Osmanlı ülkesine sızması kurgulanmış politikalar aracılığıyla olmuştur. Böylece Balkanlar 19. yüzyıldan başlayarak ulus olma duygusunun gelişmesine bağlı olarak isyanların ve sorunların merkezi haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılına damgasını vuran olaylardan biri de Meşrutiyet yönetimine geçiştir. Meşrutiyet Dönemi çok önemli sosyal ve siyasi değişimlere neden olmuştur. I. Meşrutiyet, hem Avrupa devletlerinin baskısı hem de çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin yenilenmesi ve yaşatılması amacıyla ilân edilmişti. II. Meşrutiyet ise çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak amacıyla ve uzun süren bir baskı dönemine tepki olarak ilân edilmişti. İttihat ve Terakki 1908 devriminden sonra iktidarı ele geçirmesinin ardından ülkenin kaderine 1918 yılına kadar egemen olacak ve dış politikasına da yön verecektir. Bu yüzden II. Meşrutiyeti; karakteri itibarıyla Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve yeni bir devletin ortaya çıkması sürecinde rol oynayacak seçkin kadroların oluştuğu bir dönem olarak tanımlamak mümkündür. Jön Türkler, eserlerinde Avrupa'nın siyasi ve askeri açıdan Osmanlı'ya örnek olması gerektiğinde birleşirler. Jön Türklerin Avrupa gözlemleri, yenileşme projesine dönüşür. Bu makalede II. Meşrutiyet dönemi kısaca incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Güçler, İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet, Jön Türkler, 1908 Devrimi, İslahatlar.

Abstract

European political movements have leaked into Ottoman State by means of planned policies. Thus, beginning of the 19th century, Balkans have become a center of rebellions and problems caused by development of nationalist ideas. One of the incidents that marked at late Ottoman State is the transition to constitutional monarchy. The constitutional monarchy period bring forth many significant social and political changes. First Constitution was declared by the pressure of European states to restore and prevent crumbling of Ottoman State. Second Constitution was declared to recover and preserve the crumbling Ottoman Empire and as a reaction to a long lasting period of oppression. The committee for Union and Progress acceded after 1908 Revolution and hold the whip hand until 1918. They conducted foreign politics of country. Therefore it is possible to be defined Second Constitution as a period of elimination of Ottoman State and appearance of the new outstanding cadres who would be involved in the process of establishing a new state. Young Turks emphasised in their writings that the

* Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi, SBE.,Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı.
e-mail: ihsanburak@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

211

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

Ottoman State needed to imitate Europe in the institutional and organisational outlines of political and military. The observations of the Young Turks, in view of the gradual decline of the Ottoman power in world politics and technology, came out as project of reform. In this article, it has been briefly analysed Second Constitution period.

Key Words: Great Powers, The Committee for Union and Progress, Second Constitution, Young Turks, 1908 Revolution, Reforms.

II. Meşrutiyet'in İlanına Giden Yol

Yakınçağ Türk tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet, daha önceki yenileşme ve modernleşme çabalarının devamı olarak algılanmalıdır. Lale Devri ile başlayıp Tanzimat, Islahat ve I. Meşrutiyet dönemleriyle tamamlanan bu hareket, uzun soluklu batılılaşma serüveninin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

II. Meşrutiyet üzerinde çalışanlar, her zaman hoş bir sürprizle karşılaşıyorlar: Bu devrin bütün belli başlı hadiselerini, küçük farklılıklarla günümüzde de tekrarlanıyor buluyoruz. Aslında, Meşrutiyet hadiselerinin izdüşümlerini Cumhuriyet tarihinin son yıllarına dağılmış görmek mümkündür. Tarihi zaman nasıl binlerce yılın özetini 5-10 cm'lik arkeolojik toprak tabakasına yoğunlaştırıyorsa Meşrutiyet yılları da, kendinden sonraki zamanları anlamaya yarayacak pek çok enstrümanı sinesinde toplamış gibidir.¹ Meşrutiyet'in meydana getirdiği devrim, yalnız siyasi sahada değil toplum hayatının bütünü üzerine tesir ederek esaslı değişmelere sebep olmuştur. Memleketi gelecek değişmelere zihnen hazırlayan, toplumsal şuuru kuvvetlendirmek suretiyle milliyetçiliğin temellerini atan, milli bir edebiyat ve fikir hareketini meydana getiren böyle bir devir incelenmeden Türk devrim tarihini anlamak kolay değildir. Onun için bu devrin batılılaşma hareketimizde mühim bir mevkii olması icap eder.²

1860'larda Paris ve Londra'da; anayasa, parlamento gibi kavramları seslendiren Genç Osmanlılara rastlanıyordu. 1864'te ilk Jön Türk dergisi Hürriyet, Londra'da Rıfat Bey'in editörlüğünde çıktı. Jön Türk hareketi kısa zamanda politik bir yön kazanmış, Batı etkisindeki aydınlar özgürlük talep etmiş ve anayasal bir hükümet yolunda mücadeleye başlamışlardır.³ Yusuf Akçura dağılmakta olan devleti kurtarmak için üç siyasi yol önermiştir: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. Ziya Gökalp ise Garplılaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmekten söz etmiştir. Görüldüğü gibi fikir adamları "*Devlet nasıl kurtarılabilir?*" sorusuna cevap aramış, çareler üretmeye çalışmışlardır. Aydınların fikirlerinin yenilik hareketleri üzerinde büyük rolü olmuştur. İlerlemenin ancak batılılaşma ile mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Batı medeniyetinin bir bütün

1 Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, İstanbul, 2001, s.9.

2 Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 2002, s.186.

3 Ernest E. Ramsaur, *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, İstanbul, 2004, s.18-19.

olduğunu, bilim-teknikğin yanında hukuk, ahlak ve geleneğin toptan alınması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Osmanlı Devleti 18.asırdan beri sürekli değişim ve yenileşme hareketlerine sahne olmuştur. Batılılaşma hareketlerinin normal bir sonucu olarak Meşrutiyet kurulmuştur. Avrupa'da öğrenim gören ve Batıdaki anayasal hareketleri inceleyen ve ilerlemeyi parlamenter sistemde gören "Genç Osmanlılar" denilen aydınlar, Meşrutiyet'in doğuşuna etki yapmıştır. Yayınlanan gazete sayısının artması ile okur-yazar sayısının artması, düşünen insanların tartışma ortamına girmesine yol açmıştır. Nitekim Ahmed Mithat, gerçeklerin tek yolla halka mal edilebileceğini; bu yolun da basın olduğunu vurgulamıştır.⁴

19.yy.da gitgide Avrupalı güçlerin etkisine giren ve milliyetçi duygularla çalkalanan bir dünyada, Osmanlı Devleti çok çeşitli etnik yapısıyla hayatta kalmaya çabalamaktaydı.⁵ Batılı devletler sistemli bir politika izleyerek Osmanlı topraklarını koparmakta idiler. İzlenen yol şu şekildeydi: Okul ve eğitim sistemiyle milliyetçi fikirleri yaymak, borçlarla devletin mali iflasını sağlamak, isyan çıkarılacak bölgelerde reformlar yapılmasında ısrar etmek. Osmanlı, bu reformları gerçekleştirirken silahlı direniş hareketleri oluşturmak, bölgeye yarı otonomi istemek ve bölgenin bağımsızlığını sağlamak.⁶ Osmanlı Devleti'nin sömürgeleştirilmesi sürecinde büyük güçlerin dayattığı reform programları aslında ulusların bağımsızlığına yol açmaktaydı. Böylece çöküşü önlemek adına yapılan her vilâyet/azınlık düzenlemesi devletin sonunu hazırlamış oluyordu. Bu stratejiyi kurgulayan Büyük Devletler tarafından Balkanlar, Ortadoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki azınlıklar yoluyla Osmanlı ülkesi kendi egemenlik alanlarına dönüştürüldü.⁷

1789 sonrası milliyetçiliğin etkisiyle teb'a kendisini Ortodoks ve Katolik olarak değil de artık Yunan ve Sırp şeklinde tanımlamaya başlamış ve Arap, Arnavut gibi Müslümanlar arasında da ulusçu fikirler yayılmaya başlamıştı. Modernleşme taraftarları, ancak anayasa ile hakları ve eşitliği çerçevelen Osmanlı vatandaşı yaratmakla mevcut çöküşün önlenebileceğine inanmışlardı. Devleti kurtarmak için anayasacı bir kalkanla sahneye çıkan İTC sonradan Türk milliyetçiliğine doğru yönelmiştir.⁸

4 Yücel Özkaya, "Tanzimat'ın Siyasi Yönden Meşrutiyete Etkileri Cemiyet-i İslamiyye Başkan Vekili Muhiddin Efendi'nin Meşrutiyet Hakkındaki Düşünceleri", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1994, s. 301-303.

5 Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, İstanbul, 2004, s.11. II.Abdülhamid, Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'e; devletin çok farklı kavimlerden oluştuğunu, bunları birleştirmeye çalışmak gerektiğini, Arap, Arnavut, Rum kulüpleri vb.nin tehlikeli olduğunu ve bunların yasaklanması gerektiğini; bu gidişle her milletin bağımsız yaşamak isteyeceğini söylemiştir. *II.Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Haz:F.Reşit Unat, Ankara, 1991, s.14.

6 Hasan Köni, "I.Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", *IV.Askerî Tarih Semineri*, Ankara, 1989, s.281.

7 Cenk Reyhan, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare*, Ankara, 2007, s.131.

8 M.Şükrü Hanoğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Fön Türkler*, İstanbul, 1985, s.70-72.

Arşivlerdeki araştırmalar son 10 yıllık süreçte görülmemiş boyutlara ulaşan ordu içi hoşnutsuzluğun bir patlamaya dönüşmesinin, devrimdeki rolünde hemfikiridir: Askerlere maaşlarının zamanında ödenmemesi ve asker terhislerinin geciktirilmesi.⁹ Bir başka mesele ise vergidir. 1903 yılından başlayarak, herkesin gelir düzeyine göre alınmak üzere konan vergiler, ekonomik durumun olumsuzlukları da göz önüne alınınca büyük tepkiyle karşılanmıştı. Devletin bütçe açığını kapatmak amacıyla 1906'da yürürlüğe koyduğu vergi bir anlamda bardağı taşıran son damla oldu. Bu durum devrimciler için kaçırılmayacak bir fırsattı. İsyancı örgütleyenler halkın desteğini sağlamak amacıyla yeni vergilerin halk arasında yıkım yarattığı iddiasını kullandılar. Zaten çeşitli rahatsızlıklar nedeniyle patlamaya hazır olan durum, mutlakiyetçi rejim aleyhtarı devrimcilerin çabalarıyla kısa sürede örgütlü bir biçim aldı ve 1906-1908 yıllarında birçok yerde çıkan vergi isyanları devlet mekanizmasını felç etti.¹⁰

1905-1906 yıllarında Türkiye'nin komşusu olan Rusya ve İran'da yaşananlar Türk kamuoyunu ciddi bir biçimde etkiledi. 1905'te Rusya'daki huzursuzluk mutlakiyetçi Çarlık rejimini birtakım reformlar yapmaya zorlamış ve yeni bir siyasal düzen kurulmuştu. Bu liberal deney, komşu ülke Türkiye'de konuşulur olmuştu. Yine 1905'te Tahran'da iki tüccarın Şah tarafından cezalandırılmasını protesto etmesiyle başlayan olaylar kısa zamanda büyümüş ve 1906'da Şah, temsili bir meclis için seçimlerin yapılmasını kabul etmişti. Zamanın devrimci propagandasında her iki ülkedeki olaylara atıfta bulunularak Türkiye'de de devrimci bir hareketle bir meclis kurulması için çaba sarf edildi. Bu nedenle vergi isyanları salt vergi meselesinden çok siyasal temsil sorununu gündeme getirdi. Artık vergi yükümlüleri, hangi vergilerin konacağı, ne miktarda alınacağı ve nereye harcanacağı konusunda müdahale etmek istiyordu. Rejime karşı yürütülecek bir yıkım hareketinde bundan daha etkili bir mekanizma düşünülemezdi.¹¹ Siyasi akımlar halk kitlelerinin destek ve eylemi olmadan başarı kazanamazsa da 1908 Devrimi'ni bir aydın-subay kadrosu başarmıştır.¹² Anadolu'daki kitle hareketlerinin devrimin gerçekleşmesinde

9 Ocak 1904'te askerler maaşlarının ödenmesi isteğiyle Beyrut'ta isyan etti. Mart 1905'te Trablusşam'da üslenen 400 asker eve dönmeyi talep etti. Ağustos 1906'da Yemen'deki birlikler, kendilerine ayrılmış ödeneğin Arap aşiretlerine dağıtılması üzerine isyan etti. Şubat 1907'de Bingazi'de 7 yıllık görev sürelerini tamamlamış 280 asker evlerine dönmeyi istedi. Mayıs 1907'de Üsküp'te görevli 100 asker, görev sürelerinin uzatıldığını duyunca ayaklandı. A.L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları*, İstanbul, 2003, s.31-32.

10 Erzurum'da 1907'deki vergi isyanlarında halka dağıtılan bildirilerde din farkı gözetmeden herkesin mutlakiyetçi yönetime karşı birlikte hareket etmesi vurgulanırken, yapılan gösterilerin amacının Kanun-ı Esasi, hürriyet ve adalet olduğu özellikle vurgulanmaktaydı. Dolayısıyla bu isyanları basit bir vergi ayaklanması olarak görmek çok yanlış olur. Tıpkı Fransız Devrimi'ni tetikleyen olaylar gibi. Aykut Kansu, "100.Yıldönümünde 1908 Devrimi'ni Anlamaya Çalışmak", *Toplumsal Tarih*, S:175, Temmuz 2008, s.24. Bkz. Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri*, Ankara, 1999.

11 Kansu, *a.g.e.*, s.24-25.

12 H. Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, İstanbul, 1997, s.59. Krş. C.Reyhan, "Jön Türk Hareketi: Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", *Doğu-Batı*, Sayı:45, Temmuz 2008, s.105-131.

payı vardır ve bu olayları İttihatçıların kıskırttığı tahmin edilmektedir.¹³ Ayrıca Reval örneği, devrimcilerin Abdülhamid'e karşı yürüttükleri mücadelede, yaptıkları propagandanın ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Reval Görüşmesiyle¹⁴ ilgili gazetelerde çıkan her habere inanılmayacağı aşikârdır. Fakat İTC bu durumu, mücadele ettikleri Abdülhamid'e karşı bir propaganda aracı olarak kullanmak istemiş, böylece hem ihtilâl sürecini hızlandırmış, hem de ihtilâl hareketini kamuoyu huzurunda meşrulaştırmıştır.¹⁵

II. Meşrutiyet'in İlanı

23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet ilan edilmiş, ancak Osmanlı-Rus savaşındaki yenilgi üzerine padişah Meclis'i dağıtmıştır. II. Abdülhamid'in 33 yıllık idaresinde Jön Türk hareketi kuvvetlenmiş ve 1908 Temmuzunda Sultana Meşrutiyeti yeniden yürürlüğe koymaya zorlamıştır¹⁶ 1908 Devrimi, sadece Abdülhamid'in sonunu getiren bir olgu değil, aynı zamanda devletin de çöküşünü getiren bir dönüm noktasıdır.¹⁷ 1908 yılı 24 Temmuzundan önce gelişen bazı olaylar¹⁸ Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli bir rol oynamıştı. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa 2 Haziran 1908'de saraya çektiği bir telgrafta; Jön Türk, Ermeni ve Makedonya komitelerinin son toplantılarında bir ihtilâl heyeti teşkil edip pek yakında fiiliyata başlayacakları bilgisini verir.¹⁹ Ancak cemiyet içinde ne zaman ve nasıl harekete geçileceği konusunda tam bir mutabakat yoktu. Nitekim Enver Paşa: "Artık meşrûtiyeti ilana sarayı mecbur etmek için en kestirme yol umûmî bir isyandı. Fakat merkezin ihtilâl için kat'î bir plânı yoktu ve teşkilâtımız henüz köylere kadar yayılmamıştı. Ayrıca Selânik'te 400 olmak üzere bütünü

13 Halk hareketleri; Erzurum, Diyarbakır, Bitlis, Van, Kayseri, Sivas, Kastamonu, Ankara, Trabzon ve Sinop'ta olmuştur. Keyfi davranan memurların görevden alınması, yolsuzlukların önlenmesi ve vergilerin azaltılması istenmiştir. Kars, *a.g.e.*, s.20. Hayvan vergisi bahanesiyle çıkartılan Erzurum isyanı dikkat çekicidir. Bu kıyama hazırlayanlar İttihatçılardır. Cemal Kutay, *Prens Sabahattin Bey II. Abdülhamid ve İttihad ve Terakki*, İstanbul, 1964, s.193. Krş. C.Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin*, Ankara, 2008, s.120. Kaynaşmanın bir nedeni de 1907'deki ekonomik kriz olsa da, Jön Türk propagandasının artık etkisini gösterdiği ve İTC'nin halkın hoşnutsuzluğundan yararlanmaya başladığı muhakkaktı. Ramsaur, *a.g.e.*, İstanbul, 2004, s.150. Krş. Kodaman, *a.g.e.*, s.52. II.Meşrutiyet bir halk hareketi değildir. İTC etrafında toplanmış bir grup asker ve sivil aydın bir motor görevi yapmıştır.

14 İngiltere Kralı VII.Edward ile Rus Çarı II.Nikola, gündemdeki meseleleri görüşmek üzere 9-12 Haziran 1908 tarihleri arasında Reval şehrinde bir araya gelmişlerdi.

15 Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:175, Temmuz 2008, s.48.

16 Ş.Süreyya Aydemir, Dr.Nazım ile aralarında geçen konuşmayı şöyle nakletmektedir: "Biz Kanun-u Esasi'si'nin iâdesini istiyorduk. Doğrusunu isterseniz ben bu Kanun-u Esasi'yi görmedim. İçinde ne olduğunu da hiçbir zaman öğrenemedim. Ama bizim gençliğimizde Ahmet Rıza'nın onu gördüğüne ve okuduğuna inanırdık." Hanioğlu, *a.g.e.*, s.41.

17 Macfie, *a.g.e.*, s.26. 1909 Nisan'ında 31 Mart Vakası ile padişahı tahttan indiren İTC 1913'te Babıâli Baskını ile devlet idaresine doğrudan el koydu.

18 Niyazi Bey'in dağa çıkması; İTC'nin suikastları (Şemsi Paşa, Pırlepe kaymakamı, Debre mutasarrıfı, Serez topçu kumandanı) ve saraya çekilen bazı telgraflar padişahın direncini kırmıştı. Hüseyin Hilmi Paşa ise bir telgrafında 3.Orduda Jön Türk olmayan bir ben kaldım demişti. A.Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948, s.244.

19 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C:1, K:1, Ankara, 1991, s.436.

Gazi

Akademik
Bakış

215

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

Rumeli teşkilâtı 2000 kişiydi.” demiştir.²⁰ Bu sırada padişahın hafiyeleri İTC'nin arasına sızmayı başarmış, devrimci hareketleri soruşturmak için bir teftiş heyeti gelmiş ve ilk tutuklama dalgası başlamıştır. Cemiyet suikastlara girişerek kendini savunmuş fakat, örgütün varlığı açığa çıkmıştı. Haziranda örgüt, iki şeyden birini seçmek zorundaydı: ya harekete geçecek ya da saray tarafından er geç imha edilecekti.²¹ Sonuçta Resneli Niyazi, 1908 yılı 3 Temmuz'nda, İTC'nin desteği, yanında 240 asker ve çoğu Arnavut kökenli bir o kadar sivilde birlikte dağa çıkarak başkaldırdı. Saraya, Rumeli müfettişine ve Manastır valisine, anayasanın korunması, eşitsizliklerin önlenmesi isteğiyle acilen harekete geçmeleri çağrısında bulundu.²² Meşrutiyetin ilanı için Rumeli'den saraya devamlı telgraflar²³ gönderiliyordu.²⁴ Eğer Padişah, Meşrutiyet'i tekrar ilan etmezse zorla yaptırılacağı ifade ediliyordu. İsyanı bastırma görevi Metroviçe Fırkası Kumandanı Şemsi Paşa'ya verilmişti. Paşa, 7 Temmuz'da Manastır'a gelmiş ve öldürülmüştü. Bu olay Saray'da büyük yankı yapmıştı, çünkü Yıldız en güvendiği paşalarından birini kaybettiği gibi isyan da bastırılmamıştı. Şemsi Paşa'nın yerine Metroviçe Fırkasına Müşir Osman Paşa tayin edilmişse de; O da, 23 Temmuz'da kaçırılmıştı. Bu sırada Firzovik olayının başlaması Abdülhamid'in devrilmesinde etkili olmuştu. Bu olayın gelişimi bir hayli ilginçti.²⁵ Firzovik'te Avusturyalılar eğlenceler düzenliyor, bunlar Arnavutlarca hoş karşılanmıyor ve onların Makedonya'yı işgal edecekleri düşünülüyordu. Arnavutlar bu eğlence yerlerini ateşe vermiş ve Metroviçe, Prizren, Priştine, Yeni Pazar, İpek ve Yakova'dan gelen silahlı Arnavutlarla toplananların sayısı çoğalmıştı.²⁶ Metroviçe Fırkası kumandalığı ise Selanik'te bulunan 3.Orduyu uyararak bu olayın incelenmesi için hemen bir tahkik heyetinin oluşturulmasını istemişti.²⁷ Arnavutları dağıtmak için Kosova Jandarma Kumandanı Galip Bey görevlendirilmiş. Galip Bey de İttihatçı olduğu için bu olayı cemiyetin amacına kullanmak istemişti. Galip Bey, Arnavutlar arasında etkin bir propaganda faaliyetine girişmişti.²⁸ Ayrıca İttihatçı subaylar, askerlere Sultan ve onun bakanlarının ülke çıkarlarına aykırı icraatta bulduklarını, Kur'an

20 Enver Paşa'nın Anıları, haz.H.Erdoğan Cengiz, İstanbul, 1991, s.97.

21 Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, C:2, İstanbul, 2001, s.427.

22 Resneli Niyazi Hatıratı, Haz.Nurer Uğurlu, İstanbul, 2003, s.128; Macfie, a.g.e., s.27.

23 Rumeli'deki bütün iletişim İTC'nin kontrolünde idi. Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız*, Cilt:1, İstanbul, 1992, s.518.

24 BOA. Y.E.E., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, 71/68, 71/69.

25 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1995, s.23-26.

26 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C:IX, Ankara, 1999, s.35.

27 Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944, s.349.

28 Necip Draga Bey'in "Haziran'ın ilk günlerinden itibaren Arnavut reisleriyle birlikte durup dinlenmeden pek çok insanı Firzovik'e toplamayı başardık." ifadesi, toplantıda başından itibaren İTC'nin parmağının olabileceğini gösteriyor. K. Karabekir, Firzovik toplantısında cemiyetin padişahı tehdit etme kararı aldığını yazar. T.Z. Tunaya ise, cemiyetin için için kaynayan Firzovik ile meşgul olduğunu söyler. Sonuçta toplanan Hürriyetsever Arnavutlar kısa bir iknanın ardından devrim hareketine katılmışlardı. Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilali'nde Firzovik Toplantısının Önemi", *Toplumsal Tarih*, S:177, Eylül 2008, s.83.

ve şeriat ilkelerini ayaklar altına aldıklarını ve ülkeyi yabancılara sattıklarını söylüyorlardı.²⁹ Daha sonra 180 imzalı bir telgrafla 21 Temmuz 1908'de padişahın anayasasının yürürlüğe konması istendi.³⁰ Anadolu'dan Makedonya'ya asker yollayarak devrimi bastırma çaresi düşünülmüş ve İzmir'deki birlikler gönderilmişse de; bu askerler cemiyete katılmıştır.³¹ Sonuçta olayların kontrolünü kaybeden ve artan baskılara daha fazla dayanamayan padişah 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti ilan etmiştir.³² Meşrutiyet için yıllarca mücadele eden İTC, gerek programı gerekse üyelerinin içtihatları bakımından farklı bir yapıya sahipti: Saltanatçı, cumhuriyetçi, sosyalist, liberal, Türkçü, hilafetçi ve her tür siyasî düşüncede insan, padişahın idaresini yıkmak için Cemiyet'in çatısı altında birleşmişti. Rumeli'de uzun yıllar gizli faaliyette bulunan Cemiyet, üyelerini durmadan arttırmış, orduyu da kendisine -yahut ordu onu kendisine- bağlamıştır.³³

Osmanlılık siyasetini sürdüren İTC, ihtilâli Arnavut, Rum, Bulgar, Ermeni ve Mason örgüt ile komitelerinin işbirliğiyle gerçekleştirmişti.³⁴ Ancak meclisteki mebusların Osmanlılığı hiç hesaba katmayarak kendi milletlerinin istiklallerini sağlamaya çalıştıklarını hayretle gördüler. Arnavutların isyanı, Arapların muhtariyet için çaba göstermeleri ve Balkan Harbiyle bütün Rumeli'nin elden çıkması İttihatçıların yüzünü Türk milliyetçiliğine çevirdi.³⁵ Devlet yönetiminde deneyimsiz, ülke çapında yaygın bir örgütü olmayan ve ihtilâl sonrasına ilişkin planlamadan yoksun İTC, yönetime doğrudan el koyup sorumluluk üstlenmeyerek perde arkasından olaylara karışmıştır.³⁶ İkdâm Gazetesi 4 Şubat 1913'te bir batılı siyasetçinin görüşlerini yazmıştır: "... Mem-

29 Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle İttihatçılar*, İstanbul, 1974, s.300.

30 Karal, *a.g.e.*, s.35-36. Meşrutiyet önce büyük bir ümitle karşılanmış, ancak zamanla hayal kırıklığı başlamış ve meşrutiyet aleyhtarları çoğalmıştır. Arnavutlar destekledikleri Meşrutiyetin bağımsızlıkları için ideal bir ortam yarattığını düşünmüş ve askerlik ile bazı vergilerden muafiyet gibi ayrıcalıklarının kalkacağını düşünmemişlerdi. Nitekim Arnavutlar yeni rejimle uyuşamadılar ve dağıttıkları beyannamelerde İTC'nin ve meşrutî yönetimin aleyhinde olmuşlardır. BOA. HR.SYS., 119/14.

31 Şevket S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, İstanbul, 1970, s.547.

32 "Padişah, İstanbullular istedikleri için değil, Rumeli istediği için ve bir Firzovik blöfü ile korkutulmuş olduğu için anayasayı tekrar yürürlüğe koymuştu." N.Nazif Tepedenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II.Abdülhamit Han*, İstanbul, 1960, s.6. "İTC'nin ihtilâli birkaç süikast ile çete nümayişinden ve Firzovik'de toplanan birkaç bin Arnavudun palavrasından ibaret bir kuru gürültüdür. Eğer Sultan kat'î bir tenkil kararı verip karşı tarafa iltihak etmeyecek emniyetli zabitlerle birkaç Anadolu fırkası sevk etmiş olsaydı, vaziyet başka bir şekil alabilirdi." İ.Hami Danişmend, *31 Mart Vakası*, İstanbul, 1974, s.12.

33 Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, İstanbul, 2004, s.23.

34 Bkz. Sina Akşin, *İttihat ve Terakki*, İstanbul 2001; Paul Dumont, *Osmanlılık Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, İstanbul, 2000, s.38; Arsen Avagyan Gaidz F.Minassian, *Ermeniler ve İttihat Terakki*, İstanbul 2005; Müfid Şemsi Paşa, *Arnavutluk İttihad ve Terakki*, İstanbul 1995; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, İstanbul, 1998

35 Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması Milli Meseleler*, Ankara, 2004, s.127.

36 Yücel Aktar, "Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı", *IV. Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1989, s.7.

leket ihtiyaçlarını göz önüne almadan, büyük ve geniş çapta bir parlamentarizm idaresinin gençler tarafından oluşturulma çabasını seyreden Avrupa, Türkiye için artık başka yıkılma nedenleri hazırlamaya gerek görmedi.”³⁷

Yabancı basın³⁸ meşrutiyetle ilgili bazı değerlendirmeler yapmıştır: “Bugün yalnız Türkiye için değil bütün Avrupa için ehemmiyetlidir. Osmanlı parlamentosu açıldı. Osmanlılar yeni bir devre dâhil olmuşlar ve bu sayede demokrat idare-i hükümet usulü muvaffakiyet pezir olmuştur.”³⁹ İngiliz Hariciye Nazırı Edward Grey İstanbul’daki, büyükelçisine verdiği talimatta şöyle diyordu: “Genç Türklerin acele etmemeleri ve teenni ile hareket eylemeleri lazımdır. İlk iş hükümeti müktedir ellere geçirmektir. Genç Türkleri teşvik için elinizden geleni yapınız ve onlara güçlükler çıkarmaktan çekininiz.” Bazı İttihatçıların Fransız kültürünü benimsemesinden dolayı Fransa Türkiye’de kendi nüfuzu artacağı için durumdan memnundu.⁴⁰ Rusya ise memnun değildi; Meşrutiyet hareketinin kendi sınırları içindeki Müslümanlar üzerinde de etki yapmasından endişe ediyordu.⁴¹

İTC, iktidara geldiği takdirde devleti ayağa kaldıracağını, bozgunları durduracağını ve vatani kurtarmak için ıslahatlar yapacağını iddia etmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi Islahatları

Türk tarihinde 1908 yılı meşrutî monarşinin kurulduğu, hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve mutlakiyetçi monarşiye hizmet eden sivil-askerî bürokrasinin gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıç noktası olması bakımından son derece önemlidir. 1908’den sonra anayasanın bazı maddeleri yedi kez değiştirilmiş, Mutlakiyet idaresi parlamenter rejime dönüştürülmüş, Meclis’in kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış, kabinenin Meclis’i feshettirmesi zorlaştırılmıştır. Parlamento artık kabinenin güvenoyu alamaması halinde feshedilebilecek ve üç ay içinde seçimler yapılacaktır. Kabinenin padişaha karşı değil, Meclis’e karşı sorumluluğu mekanizması kurulmuştur. Böylece demokratik bir denetim sistemi oluşturulmuş ve Padişahın 1876’daki yetkisi sınırlanmıştır.⁴² Kişi hak ve hürriyetleri alanında; sansür, sürgün ve kanunun saptadığı nedenler

37 Tank Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler*, C.I, İstanbul, 2003, s.160.

38 Alman basını: Türkiye’de anayasa uygulanırsa Mısır ve Hindistan da birer anayasa isteyecektir. Avusturya basını: Türkiye’nin kuvvetlenmesi Avusturya menfaatine aykırıdır. Bulgaristan’da iyi karşılandı zira İngiltere İstanbul’a daha çok nüfuz edebilecekti. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967, s.65. Batılı güçler devrimi, Osmanlı Devleti’nin geleceği için cesaret verici bir belirtiden çok, imparatorluk zararına Balkanlar’daki kendi konumlarını güçlendirme fırsatı olarak algıladır. William Hale, *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, İstanbul, 1996, s.44.

39 BOA. Y.E.E., 86/3186, 19.7.1326.

40 A.Bedevisi Kuran, *a.g.e.*, s.251.

41 Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 2003, s.603.

42 1876’da siyasal güç monarşi ile bürokrasi arasında paylaştırılmıştı ve meclisin feshi Padişaha verilmişti. Vekiller, Meclis’e değil, saraya karşı sorumluydu. İki meclisli bu anayasal düzende üyeleri Padişah tarafından atanan bir Meclis-i Ayan bulunmaktaydı ki, yetkileri seçimle işbaşına gelen Meclis’ten daha fazlaydı. Kansu, *a.g.e.*, s.1-2.

dışında tutuklama ve cezalandırma usulleri kaldırılmış, toplanma ve dernek kurma hakkı kabul edilmiştir. Ancak daha sonra İTC muhalefetin güçlenmesini engellemek için meclisi feshetmeyi kolaylaştırmış, basın ve düşünce özgürlüğünü kısıtlamış, kişisel eylem ve gösteri yapmayı zorlaştırmış, derneklere sınırlamalar getirmiş, işçi hareketleri ve grevleri kısıtlamış ve kendi iktidarını güçlendirmek istemiştir. Nitekim Sultan Reşad'a Abdülhamid'in yetkileri verilmesi isteniyordu. Böylece padişahın bütün yetkilerini İTC kabineleri kullanacaktı. Hürriyet savaşının bayraktarı bir partinin 1876 sistemine dönüşü, kendi kendisini inkâr sayılmıştır. Tefvik Fikret, meclisin feshini ve İTC'nin basıklarını yermek için "95'e Doğru" şiirini yazarak bu durumu 1878 (1295)'teki Meclisin kapatılmasına benzetmiştir.⁴³ II. Meşrutiyet'in Türk siyasi hayatına getirdiği en mühim yeniliklerden birisi "Milli Hakimiyet" prensibidir. Saltanat etme yetkilerini sembolik bir mahiyette koruyan hükümdarın anayasaya bağlılığı mecbur olması ve üstelik bunun meclis huzurunda yapılması yanında, yasamanın meclise, yürütmenin de hükümete bırakılmasıdır. I. Meşrutiyet ise hem kanun yapma hem de yürütme yetkisini padişahattan alıyordu.⁴⁴

1916'da Şeyhülislam kabineden çıkarıldı ve etki alanı her bakımdan sınırlandı. 1917'de Şer'iyye mahkemeleri Adliye Nezareti'nin denetimi altına verildi. Medreseler Şeyhülislamlığa bağlandı ve vakıfları yönetecek yeni bir Evkaf Nezareti oluşturuldu. 1913'te Alman yasasını esas alan yeni bir miras yasası uygulamaya konuldu.⁴⁵ Miladi takvimin kabulü konusunda girişimler oldu. Rumi ay ile Miladi ay arasındaki 13 günlük fark giderildi. Böylece sadece 900'lü yılların telaffuz edilmesi engellendi.⁴⁶ Yeni bir Vilayet idare yasası valileri güçlendirdi. Bir jandarma örgütü kuruldu ve denetimi Harbiye'den İçişleri Nezareti'ne verildi. İstanbul belediyesi yeniden düzenlenerek belediye başkan yardımcısı olarak "Şehir Emaneti Encümeni" kuruldu. Geniş bir bayındırlık programı başlatılarak; sokak ve kaldırımlara taş döşendi, elektrik ve kanalizasyon şebekesi kuruldu.⁴⁷

II. Meşrutiyet döneminde yeni dernek ve cemiyetler kuruldu.⁴⁸ Bu dönemde kadın hakları konusunda önemli ıslahat hamleleri başarıldı. Evlilikte belediye nikâhı kanun şartı oldu. 1917'de Aile Hukuku Kararnamesi çıkarılarak kocanın ikinci bir kadınla evlenebilmesi ilk kadının rızasına bırakıldı. Balkan ve I.Dünya savaşlarında yetişkin erkek nüfus askere alındığı için devlet dairelerinde boşalan yerlere kadınlar yerleştirildi. Böylece Türk kadını kamu

43 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, C.I, s.21-22; Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, s.28.

44 Bayram Kodaman, *D. G. Büyük İslam Tarihi*, C.12, İstanbul, 1993, s.49.

45 E.Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1996, s.177-178.

46 Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara, 2004, s.155.

47 Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, İstanbul, 1983, s.368.

48 Milli Kütüphane, Hazine-i Evrak, Milli Musiki, Milli Filmcilik, Türk Gücü, Osmanlı Genç ve Matbuat cemiyetleri, Türk Ocağı, Hilal-ı Ahmer, Himaye-i Etfal, Müdafaa-yı Milliyeye ve Donanma cemiyetleri gibi. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, İstanbul, 1998, s.66-67.

hayatına katıldı. İstanbul'da ve Selanik'te yayınlanan gazete ve dergiler kadın haklarının yaygınlaşmasına çalıştılar. Romancı H. Edip Adivar, 1909'da Teali-i Nisvan Cemiyeti'ni kurmuş ve kadınların iktisadi istiklale sahip olmaları görüşünü ileri sürmüştür.⁴⁹

II. Meşrutiyet dönemi Türk tarihinde, eğitim üzerine en çok yazının yazıldığı ve eğitim sorunlarıyla en çok ilgilenilen bir dönem olmuştur.⁵⁰ Kızlar için ilk üniversite ve lise düzeyinde okullar açılmıştır.⁵¹ Medreselerin mekteplerle uyumu sağlanmak için Matematik ve Fen dersleri artırılmıştır.⁵² Medreseler Evkaf'tan alınarak Şeyhülislamlığa verilmekle Tefrik-i Tedrisata gidilmiş. Okulların ıslahı ile uğraşmak için illerde Maarif Encümenleri açılmıştır. 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu ile ilköğretim 6 yıl, zorunlu ve parasız yapılmıştır. Yeni yüksek okullar açılmıştır.⁵³ Devlet okullarında Türkçenin zorunlu öğretim dili olmasına ve özel okulların hükümet denetimine alınmasına çalışılmıştır.⁵⁴ Pek çok genç pedagoji öğrenimi için Fransa, İsviçre, Almanya vb. ülkelere gönderilmiştir.⁵⁵

Ocak 1914'te Enver Paşa kendini iki kez terfi ettirerek Paşa unvanını almış ve Harbiye Nazırı olmuştur. Enver Paşa, ordudaki subayların büyük bir kısmını tasfiye etmiş ve Limon von Sanders yönetimindeki 70 kişilik bir Alman askeri heyetine orduyu ıslah etme görevi vermiştir. I.Dünya savaşı sırasında bu subayların sayıları artıp 700'e vardığında Almanlar büyük nüfuz sahibi oldular.⁵⁶ Tophane ve diğer askeri fabrikalar modernleştirildi. İngilizlere iki savaş gemisi için sipariş verildi. Bunların parasını ödemek için geniş bir yardım kampanyasına girişildi. Okul, hastane, cami ve tren istasyonlarına yardım kutuları konuldu. 1912'de ilk uçak alındı ve I.Dünya savaşında Osmanlı ordusunun kendi hava kuvveti vardı.⁵⁷ Askeri eylem ve haber alma örgütü *Teşkilat-ı Mahsusa* resmen 1913'te kuruldu. Savaş döneminde taburlar kurması ve gizli eylemciliği ile dikkat çekti.⁵⁸

49 Ercüment Kuran, *Türk Çağdaşlaşması*, Ankara, 1997, s.173-174.

50 Mustafa Ergün, *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara, 1996, s.41.

51 İstanbul İnas Sultanisi, Erenköy, Çamlıca, Kandilli Kız Liseleri ve Kız Teknik Öğretmen Okulları. Kız öğrenciler için ilk üniversite de 1914'te İnas Darü'l-Fünunu adıyla açılmıştır. Gülay Arıkan, "Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler II.Meşrutiyet Dönemi", *Tanzimat'ın 150.Yıld. Semp.*, Ankara, 1994, s. 327.

52 Zeki S.Zengin, *II.Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Ankara, 2002, s.170.

53 1909'da Zaptiye Nezareti yerine Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra ilk modern polis okulu kurulmuştur. İhsan Birinci, "İlk Polis Okulları", *Hayat Tarih Mecmuası*, C:1, S:3, Nisan 1966, s.88.

54 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1999, s.229.

55 Bahri Ata, "II.Meşrutiyet Döneminin Değerli Bir Maarifçisi Fuad Şemsi İnan", *Türk Yurdu*, C:28, S:251, Temmuz 2008, s.98.

56 Zürcher, *a.g.e.*, s.176-177. Bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1998.

57 Shaw, *a.g.e.*, s.370-371.

58 Tunaya, *a.g.e.*, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, s.154.

II. Meşrutiyet'ten itibaren milli bankacılık benimsenir. Evkaf, İtibar-ı Milli ve Ziraat bankaları kurulur. İktisadi gücü artan Anadolu tüccarı da 1909'dan itibaren Anadolu'nun çeşitli kentlerinde yerel bankalar ve kredi kooperatifleri kurarlar.⁵⁹ Milli Sultanahmet, Milli Boğaziçi, Heyet-i Mahsusa-i Ticariye vb. şirketler kuruldu. Borçlanmayla ilgili yasa 3 Nisan 1918'de çıktı. Ulusal borçlanma denilen Milli İstikraz, devletin doğrudan halka giderek yaptığı ilk borçlanmadır.⁶⁰ Ulusal pazarı bütünleştirmek ve ürünlere talep yaratmak için kara ve demiryolları inşa edildi. Telefon tesisatları kuruldu. Başkent elektrik ışıklarıyla aydınlatıldı ve elektrikli tramvay sistemi kuruldu.⁶¹ İTC savaş yıllarında bir Türk burjuvazisi yaratmaya çalışacaktır. Korumacı gümrük duvarları ardında tarımı ve sanayisiyle birlikte kendi yağıyla kavrulacak bir ekonomi oluşturmak, milli şirketler, milli bankalar kurmak ve Müslüman esnafı örgütlemek gibi fikirler, Türk milliyetçiliğiyle uyum gösteriyordu. 1913 yılı Teşvik-i Sanayi Kanunu bu doğrultudaki adımlardan biridir. Bu yasa yerli sanayiye ayrıcalıklar tanıyor ve devlet desteği sağlıyordu.⁶² 1912'de kurulan İslahat-ı Maliye Komisyonu vergi düzeninde reformlar yaptı. Aşar vergisi üzerindeki iltizamlar kaldırıldı. Tüm devlet memurlarının mali faaliyeti yeni kurulan Mali Denetim Komisyonu'na verildi.⁶³

II. Meşrutiyet devrimin başlıca iki niteliği vardır: istibdat yönetimiyle mücadele ve hangi biçimde olursa olsun yabancıların devletin iç işlerine karışmasına karşı tepki.⁶⁴ İslahatların bazısından verimli bir sonuç alınmamış olsa da; önemli bir fikri hazırlık aşaması olmuş ve II. Meşrutiyet devrinde başarısız olanlar Cumhuriyet döneminde başarılı olacaktır.

Sonuç

Osmanlı Devleti yıllarca Batılılaşmanın tesiri altında kalmıştır. Mutlakiyet olsun Meşrutiyet olsun değişen devlet ve hükümet şekillerine rağmen problem aynı kalmıştır: Bu devlet nasıl kurtarılabilir? Cevap, batılılaşmanın metodunu ve derecesini tayin ederek aranmıştır. Dışarıdan Avrupa baskısı, içerideyse azınlıkların isyan hareketleri, imparatorluğu dağılmanın eşiğine getirmişti. Böyle kritik bir süreçte sahneye çıkan İTC, yapısı heterojen bir nitelik taşıyan imparatorluğu canlandırmak ve Türk milliyetçiliği temelinde yeni baştan kurmak için büyük bir mücadeleye atıldı.

Türk tarihinde seçim geleneğinin doğuşu açısından ilk kez geniş halk kesimleri siyasal iktidarı denetlemenin aracı olarak görülen Meclise temsil-

59 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1998, s.276, 299. 20 Kasım 1863'te Mithat Paşa tarafından bugünkü Ziraat Bankası'nın temelini oluşturan Memleket Sandıkları kuruldu.

60 Çavdar, *a.g.e.*, s.155.

61 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Ankara, 2002, s.64.

62 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 227.

63 Shaw, *a.g.e.*, s.368.

64 Meşrutiyet boyunca hükümetler kapitülasyonların kaldırılmasına çalışacaktır. Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, İstanbul, 1981, s.173.

Gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

ciler göndermiş ve birden fazla siyasal partinin katıldığı ilk seçimler bu dönemde yapılmıştır.⁶⁵ Dağılma sancıları çeken Osmanlı Devleti'ndeki siyasal etkinlikler; Tunaya'nın deyimiyle tarihçiler için "eşine rastlanmaz bir siyasal laboratuvar" niteliğindedir. Nitekim anayasal gelişmelerimiz, teokratik saltanattan meşruti sisteme, oradan da laik Cumhuriyete doğru bir çizgi izlemiştir. Bu sürecin doğal uzantısı ise çok partili Batı demokrasisi olmuştur.

İTC, anayasa prensiplerini istediği gibi değiştirmek yetkisini kendisinde bulmuş ve Anayasa'nın üstünde bir yer almaya çalışmıştır. Böylece devlet organlarını ve siyasî hayatı hâkimiyetine almıştır. İttihatçılar kendilerine bağlı bu çoğunluk sayesinde istedikleri müddetle örfî idare ilân etmişlerdir. Böylece fert hak ve hürriyetleri kullanılmaz hale sokulmuştur. Çoğunluğu kendisine karşı itaatkâr tutmak için elindeki en büyük tehdit vasıtası meclisin feshi olmuştur. Seçimler iktidarın işine geldiği gibi tehir edilmiştir. İTC kabineleri uzun zaman meclissiz işbaşında kalmış, kanun hükmünde kararname çıkarılmıştır. "Yok kanun, yap kanun" kaidesi bu durumun eseridir.⁶⁶

İttihatçılar vatanseverdi, ancak devlet tecrübeleri yoktu ve ilanını istedikleri Meşrutiyet yönetimi devleti dağılmaktan kurtaramadı. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti, Avusturya Bosna-Hersek'i, İtalya Trablusgarb'ı ilhak etti, Girit Yunanistan'a katıldı, Makedonya ve Ermeni sorunları arttı. Balkan savaşlarıyla Rumeli kaybedildi, Arnavutluk kuruldu, 4 genel seçim yapıldı, 14 hükümet kuruldu; suikastlar, hükümet darbeleri, örfî idare ve meclis feshleri görüldü. İTC siyasî tarihimize, birkaç liderin hâkimiyeti altında kalmış bir siyasî partinin ilk örneğini de vermiştir. I.Dünya Savaşı'na sadece birkaç liderin kararıyla girilmiş olması durumun en canlı delillerinden sayılabilir. Sultan Reşad ise olayların seyircisi kalmıştır. I.Dünya savaşıyla Osmanlı Devleti üç kıtada savaşarak sona erdi ve Türkçülerin milliyetçilik tezleri ile Batıçıların asrîlik görüşlerinin sentezi üzerine Türkiye Cumhuriyeti inşa edildi. İmparatorluk genç cumhuriyete parlamento, parti kadroları, basın ve eğitim sistemi gibi kurumları miras bıraktı. Cumhuriyet'in subay, doktor, öğretmen, hukukçu ve siyasetçileri meşrutiyet dönemi Osmanlı aydın kadrolarından çıktı. II. Meşrutiyet Türkiye'de çağdaş anlamda siyasetin başlangıcını oluşturdu. Anayasal düzen, parlamenter yaşam, temel hak ve özgürlükler, siyasal partiler, kamuoyu ve özgür basın II. Meşrutiyet'te şekillenmeye başladı. Tüm karmaşasına karşın bu dönem Cumhuriyet Türkiye'si'ne hazırladığı ortam açısından bir kırılma noktasıdır. Meşrutiyet yılları; Milli Mücadele döneminde kitleleri coşturan ideolojilerin tohumlarının atıldığı bir dönem olması nedeniyle büyük önem taşır.⁶⁷ Türkiye'nin siyasi ve sosyal sorunlarının çözümü ancak II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı modernleşme tarihini iyi anlamakla mümkündür.

65 Fevzi Demir, *II.Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Seçimleri*, Ankara, 2007, s.14.

66 Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, İstanbul, 2004, s.30.

67 Bkz. Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, Ankara, 2007, s.11.

Kaynaklar

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA, *Y.E.E.*, Yıldız Esas Evrakı, 71/68; 71/69; 86/3186; Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı, *HR.SYS.*, 119/14
- AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Doruk yayını, Ankara, 2002; *İhtihat ve Terakki 1908-1914*, çev:Nuran Yavuz, Kaynak yayını, İstanbul, 1995
- ALKAN, A.Turan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001
- ALKAN, Necmettin, "1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:175, Temmuz 2008, s.48-52; "1908 Jön Türk İhtilali'nde Firzovik Toplantısının Önemi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:177, Eylül 2008, s.78-84
- AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İhtihat ve Terakki*, İmge kitapevi, İstanbul 2001
- AKTAR, Yücel, "Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı", *IV.Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay yayını, Ankara, 1989
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa yayını, İstanbul, 1999
- ARIKAN, Gülay, "Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler, II. Meşrutiyet Dönemi", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü U.arası Semp.*, TTK, Ankara, 1994
- ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara, 2003
- ATA, Bahri, "II. Meşrutiyet Döneminin Değerli Bir Maarifçisi Fuad Şemsi İnan", *Türk Yurdu*, Cilt:28, Sayı:251, Temmuz 2008, s.98-101
- AVAGYAN, Arsen-MİNASSIAN, Gaidz F., *Ermeniler ve İhtihat Terakki*, Haz.Rober Koptaş, Aras yayını, İstanbul 2005
- AYDEMİR, Ş.Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Remzi kitapevi, İstanbul, 1970
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C:1, Kısım:1, TTK, Ankara, 1991
- BİRİNCİ, İhsan, "İlk Polis Okulları", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl:2, Cilt:1, Sayı:3, Nisan 1966, s.87-90
- ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge yayını, Ankara, 2004
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *31 Mart Vakası*, İstanbul kitapevi, İstanbul, 1974
- DAVISON, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi*, çev.M.Moralı, Alkım yayını, İstanbul, 2004
- DEMİR, Fevzi, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Seçimleri*, İmge kitapevi, Ankara, 2007
- DUMONT, Paul, *Osmanlıcılık Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, çev.Ali Berktaş, YKY, İstanbul, 2000
- EMİROĞLU, Kudret, *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge kitapevi, Ankara, 1999
- Enver Paşa'nın Anıları*, haz:H.Erdoğan Cengiz, İletişim yayını, İstanbul, 1991
- ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ocak yayını, Ankara, 1996
- HALE, William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev:Ahmet Fethi, Hil yayını, İstanbul, 1996
- HANİOĞLU, M.Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İhtihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, İletişim yayını, İstanbul, 1985
- IMBERT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, çev:Adnan Cemgil, Engin yayını, İstanbul, 1981
- İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Haz:F.Reşit Unat, TTK, Ankara, 1991
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim yayını, İstanbul, 2006; "100.Yıldönümünde 1908 Devrimi'ni Anlamaya Çalışmak", *Toplumsal Tarih*, Sayı:175, Temmuz 2008, s.22-35
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi 1908-1918*, C.IX, TTK yayını, Ankara, 1999

Gazi

Akademik
Bakış

223

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

- KARPAT, Kemal, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, çev.Esin Soğancılar, İmge kitapevi, Ankara, 2007
- KARS, H. Zafer, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, Kaynak yayını, İstanbul, 1997
- KODAMAN, Bayram, "1876-1920 Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.12, Çağ yayını, İstanbul, 1993
- KÖNİ, Hasan, "I.Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", *IV.Askerî Tarih Semineri*, GK. Başk. yayını, Ankara, 1989
- KURAN, A. Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan matbaası, İstanbul, 1948
- KURAN, Ercüment, "Panislamizmin Doğuşu ve Gelişmesi", "XIX. Yüzyılda Türkiye'de Kültür Değişmesi", *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, TDV yayını, Ankara, 2004; *Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, Akçağ yayını, Ankara, 1997
- KUTAY, Cemal, *Prens Sabahattin Bey Sultan II.Abdülhamid ve İttihad ve Terakki*, Ercan matbaası, İstanbul, 1964; *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, Cilt:2, Kazancı matbaacılık, İstanbul, 1992
- KÜLÇE, Süleyman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir Ticaret basımevi, İzmir, 1944
- MACFIE, A.L., *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, çev.D.Acar-F.Soyal, Kitap yayını, İstanbul, 2003
- Müfid Şemsi Paşa, *Arnavutluk İttihad ve Terakki*, haz.A.N.Galitekin, Nehir yayını, İstanbul 1995
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim yayını, İstanbul, 1998
- ÖZKAYA, R.Yücel, "Tanzimat'ın Siyasi Yönden Meşrutiyete Etkileri Cemiyet-i İslamiyye Başkan Vekili Muhiddin Efendi'nin Meşrutiyet Hakkındaki Düşünceleri", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü U.arası Semp.*, TTK, Ankara, 1994
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, İletişim yayını, İstanbul, 2005
- PETROSYAN, Y.Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, çev:M.Beyhan, A.Hacıhasanoğlu, Bilgi yayını, İstanbul, 1974
- RAMSAUR, Ernest E., *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, çev:M.Önal Mengüşoğlu, Pınar yayını, İstanbul, 2004
- Resneli Niyazi Hatıratı*, Haz.Nurer Uğurlu, Örgün yayını, İstanbul, 2003
- REYHAN, Cenk, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare Merkezîyetçilik Adem-i Merkezîyetçilik*, İmge kitapevi, Ankara, 2007; "Jön Türk Hareketi: Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", *Doğu-Batı*, Sayı:45, Temmuz 2008, s.105-131; *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin*, Ankara, 2008
- SHAW, Stanford-E.Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, E yayını, İstanbul, 1983
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh yayını, İstanbul, 1998
- TEPEDENLİOĞLU, N.Nazif, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II.Abdülhamit Han*, Yeni Çığır Kitapevi, İstanbul, 1960
- TUNAYA, T.Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler II Meşrutiyet Dönemi*, C.I, İletişim yayını, İstanbul, 1998; *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, C:I, İstanbul, 2003; *Hürriyetin İlanı*, İstanbul, 2004
- TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Çamlıca yayını, İstanbul, 2002
- ULUBELEN, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Aykaç kitapevi, İstanbul, 1967
- YERASIMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt:2, çev:Babür Kuzucu, Belge yayını, İstanbul, 2001
- ZENGİN, Zeki S., *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ yayını, Ankara, 2002
- ZURCHER, E.Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim yayını, İstanbul, 1996

EKLER

EK-1

Gayet mühim ve müsta'celdir. Deraliyye'de Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne Manastır'da bulunan bi'l-umum piyade ve topçu ve süvari ve sunûf-ı saire-i askerîye kıta'âtıyla Ohri ve Resne'den gelen taburlar ve İzmir Redif Livâsı'nı teşkil eden 7 tabur asker ve Mekteb-i Harbiye ve İdadiye-i Şahane talebesi ve jandarma ve polis ve gerek merkezi vilâyet ve gerekse mülhakat ahalisinden İslâm Bulgar Rum Yahudi ve Ulah olarak yüz binlerce tebaa-i Osmanîyye'den ve vali-i vilâyet ferikân ve kumandan paşalarla bilumum erkân ümerâ zâbitân memurîn-i askerîye ve mülkiye ulemâ meşâyih muteberân-ı memleket ve rahibîn el-hâsıl havâs-u avam kibâr-u sığâr ve bi'l-cümle efrâddan mürekkebe bir cemiyetimiz bugün saat dördte Kışla-i Hümâyûnlar Meydan-ı Kebîri'nde içtimâ ederek sokaklar dolarak ve hürriyet sancakları ile alay ve tabur sancakları çekilerek ve mile-i muhtelife-î emme ve mektebler talebeleri tarafından hürriyet adalet ve müsavat hakkında nutuklar îrâd ve dualar tilâvet olunarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti nâmına merâsim-i fevkalâde ile ilân-ı hürriyet ve şâdmânî edildiği ve hitâm-ı merasimde 21 pare top endâhtıyla da ikmâli sürur kılındığı ma'rûzdur. Fî 10 Temmuz 1324 Manastır Merkez Kumandanı Mirliva Cemal ve Kumandan Vekili Mirliva Taki **BOA. Y.E.E.**, 71/68. 23 Temmuz 1908.

EK-2

Telgrafnâme. Mâbeyn i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Müllûkâne Şifre I.Kâtibi Esad Beyefendi Hazretleri'ne. Bugün sabahleyin Selanik'de dahi mukaddime-i içtişâş olmak üzere gece yapıldırılan îlânâmeler hakkında ve bundan başka aynı zamanda birisi Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve diğer bir Manastır Mintıkası Kumandan Vekili Mirliva Taki ve ikisi de Manastır Merkez Kumandanı Mirliva Cemal Paşa'lar imzaları altında Manastır'dan alınan cem'an beş kit'a telgrafnâme Başkitâbet-i Celîle vasıtasıyla ref' ve takdim kılınmışdı. Bunların münderecâtından rehîn-i ilm-i mu'allâ-karin-i âli buyurulacağı üzere atebe-i kudsiyet-mertebe-i müllûkânelerine pâyidâr olan sadakatlerinin haleldar olmaması kuyûd-ı niyaz-kârânesiyle tevâlî eden istirhâmât ve İttihat Cemiyetince takib olunan makâsıd ve emel hemen şekl-i umumî rengini almıştır. Fıkr-i kâsırânemce artık mevsim-i pend ve nasihat ve cebr-ü şiddet güzâr etmiş olmağla beraber vaziyet-i haziranın daha ziyade temâdîsi ma'âzallahî teâlâ müdahale-i ecânîbi icab edecek ve hukuk-ı mukaddese-i hilâfet-penâhîlerinin büsbütün ziyâ'ını mücib olacak surette Selanik ve bilâd-ı sairede dahi vekâyi'-i elîme ve şûriş-i dahiliye vuku'unu intâc edecek ahvâl-i müşkile zuhuru şübhesiz görülmüştür. Şayed bazı e'âzım-ı rical ve saire taraflarından ibrâz-ı şiddet yolunda merfu'-ı ma'rûzât ve mütâla ât varsa bunun Saltanat-ı Hilâfet-i Uzmâ'yı daha ziyade müşkilâta düşürmek maksad-ı sun'îsine müstenid ve ma'tûf olabilmesi dahi başkaca lâiyh-ı hâtır-ı kâsırânem olmakta bulunmuştur. Şimdi şu satırları yazarken Manastır Mintıkası Kumandanlığı Vekâletinden alınan ve aynen ve zeylen ref' ve takdim olunmak üzere bulunan iki kit'a telgrafnâme muhteviyatı dahi işbu ma'rûzâtımı te'yid-i ahvâlden görülmüştür. Binâenaleyh bu hâle çaresâz olacak bir tedbir var ise o da devâ-i küll olan emr-u fermân-ı inayet ve isabet-iktirân-ı halife-i akdes ve a'zamîleridir. İşte hâk-i pây-ı emel-bahşâ-yı kudsiyet-ihtivâ-yı hilâfet-penâhîlerine ebedî ve zevâlî nâ-pezîr olan ubûdiyet-i râsiha ve sadakat-i hakikiyye-i ubeydânem ve salâbet-i İslâmiyyenin sâikasıyla böyle bir lisan-ı hakikatle teveddüde cür'et-yâb olduğum ma'rûzdur. Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Müllûkâne Başkitâbet-i Celîlesi'ne Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne Manastır'dan şimdi mevrûd telgrafnâme sureti ber vechi zîr arz ve tezyil olunur. Ferman. Fî 10 Temmuz 1324 **BOA. Y.E.E.**, 71/69. 23 Temmuz 1908.

Qos

Akademik
Bakış

225

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

EK-3

Romanya'da mütemekkin Arnavutlara irsal olunan beyannamenin tercümesi. Arnavutluk'ta herkes idare-i sabıkanın (II. Abdülhamid dönemi) zevaliyle Genç Türkler (İttihatçılar) tarafından ahali-i islamiye ve hristiyaniye hürriyet ve uhuvvet temin olunacağı zannında bulunmuştu. Fakat maa't-teessüf Genç Türklerin teşkil ettiği hükümetin idare-i sabıkadan daha fena olduklarını görüyoruz. Çünkü idare-i sabıka erkânı hiç olmazsa Cenab-ı Hakk'a ve Kur'an-ı Kerim'e itikad ederlerdi. Hâlbuki Genç Türkler hiçbir şey'e inanmıyorlar ve itikadı olan ahali-i islamiye ve hristiyaniyeye duçar-ı mücazat ediyorlar. Arnavutlar, hiçbir şeye inananmayan ve İstanbul'da hüküm ve nüfuzu haiz olup bizi mahv etmek isteyen bu adamlardan hiçbir şey ümit etmeyelim. Biz İslam hristiyan bütün Arnavutlar düşman-ı müştereke karşı mücadele ve ondan tahlis-i nefis için ittihaz ile bir kuvvet teşkil etmeliyiz. Biz gerek İslam ve gerek hristiyanlar Cenab-ı Hakk'a iman ederiz. Yalnız bir farkımız var. Bazılarımız Hazreti Muhammed Aleyhisselam'ın ve bazılarımız Hazreti İsa Aleyhisselam'ın nübüvvetlerine kailiz. Bizim gibi namuskâr ve Avrupa'nın en kadim bir milleti duçar-ı ızdırab olması ve itikadat-ı diniyeden ari bir takım kimselerin taht-ı idaresinde bulunmayı kabul edemeyiz. İslam hristiyan cümlemiz Cenab-ı Hakk'ın kulu ve kendi kendimizin kurtarıcısıyız şimdilik ittihada muhtacız. Taki mukadderatımızı tahlis ve Cenab-ı Hak namına yaşasın hür Arnavutluk kahrolsun İstanbul putperestleri (İttihatçılar) demeye ref'i avaz edebilelim. Arnavud İttihad Komitesi **BOA. HR.SYS., 119/14. 22.10.1909.**

EK-4

Frankfurt Gazetesinden 17 Kanun-ı evvel 1908 Bugünkü gün yalnız Türkiye için değil bütün Avrupa için şayan-ı ehemmiyettir. Osmanlı parlamentosu küşad edildi. Osmanlılar yeni bir devre dâhil olmuşlar ve bu sayede demokrat idare-i hükümet usulü muvaffakiyet pezir olmuştur. Rusya, Türkiye ve İran hükümet-i mutlakası meşruti idarenin tesis olunmamasına karşı elinden geleni yaptıkları halde meşrutiyet idare fikrinin kendi tebaasının kalblerinde gönüllenenmesini men edememişlerdir. Ve akvamın kendi taifi kendiliklerinden tayin etmeye hakkı olduğuna dair memalik-i aziziyede tevelliüd eden eskânın ahali-i şarkiyenin zihinlerinde birleştirilmemesine mani olamamışlardır. Her türlü mevani'e rağmen akvam-ı şarkiyeye meşrutiyet idaresini iktisâb etmişlerdir. Hükümet-i mutlaka usulü şarktan garba dâhil olmuştur. **BOA. Y.E.E., 86/3186, 19.7.1326.**